

Явір В.А.

Інтеграційні етнополітичні процеси: класифікація та розмежування

Досліджено інтеграційні етнічні (етнополітичні) процеси. Вивчення класифікацій, виконаних вченими, дає підстави стверджувати, що в сучасному світі більшість етнооб'єднаних етнічних процесів відбувається у вигляді етнополітичних процесів. Вказано на відсутність згоди щодо розмежування інтеграційних етнічних (етнополітичних) процесів, що пояснюється їх взаємообумовленістю, значною тривалістю, трансформаційним впливом та залежністю від соціальних, економічних, політичних процесів.

Ключові слова: етнічні (етнополітичні) процеси, етнополітична дезінтеграція, етнополітична інтеграція, етнос.

(этнополитических) процессов, что объясняется их взаимозависимостью, значительной продолжительностью, трансформационным влиянием и зависимостью от социальных, экономических, политических процессов.

Ключевые слова: этнические (этнополитические) процессы, этнополитическая дезинтеграция, этнополитическая интеграция, этнос.

Integration ethnic (ethnopolitical) processes are studied. The study of classifications gives grounds to assert that in the modern world, most ethno-unifying ethnic processes take place in the form of ethnopolitical processes. It is pointed out that there is no agreement as to integration ethnic (ethnopolitical) processes classifications, which is explained by their interdependence, considerable duration, transformational influence and dependence on social, economic, political processes.

Key words: ethnic (ethnopolitical) process, ethnopolitical disintegration, ethnopolitical integration, ethnos.

УДК 323.1

Явір В.А.,
кандидат політичних наук, науковий співробітник
Інституту держави і права
імені В.М. Корецького
Національної академії наук України

Исследованы интеграционные этнические (этнополитические) процессы. Изучение классификаций, выделенных учеными, дает основания утверждать, что в современном мире большинство этнообъединительных этнических процессов происходит в виде этнополитических процессов. Указано на отсутствие согласия по разграничению интеграционных этнических

Етнополітична інтеграція є актуальним, але малодослідженим процесом у контексті українських подій. Найчастіше в політичному дискурсі активно обговорюється лише одна складова (один із різновидів) етнополітичної інтеграції – реінтеграція. Однак неможливо ставити завдання етнополітичної реінтеграції України (повернення тимчасово окупованих територій) без вивчення особливостей, природи, суті та змісту більш широкого явища, яке вона втілює, – етнополітичної інтеграції. Неповне або хибне розуміння природи етнополітичної дезінтеграції, її закономірностей, позиціонування серед інших етнічних (етнополітичних) явищ та процесів може призвести до зворотнього ефекту – подальшого дистанціювання та ізоляції тимчасово окупованих територій (Автономної Республіки Крим та частин Донецької і Луганської областей) від України. Окремі аспекти етнополітичної інтеграції досліджені у працях О. Антонюка, С. Асланова, К. Вітмана, В. Дівак, В. Євтуха, О. Картунова, В. Котигоренка, І. Кресіної, О. Майбороди, О. Маруховської, Г. Перепелиці, Н. Ціцуашвілі.

У попередніх дослідженнях було доведено, що етнополітична інтеграція, як і етнополітична дезінтеграція, належать до етнічних (етнополітичних) процесів, оскільки фактори їх виникнення, особливості перебігу та зміст відповідають найпоширенішим визначенням та характеристикам етнічного (етнополітичного) процесу. Серед них – основні причини та об'єктивний характер дезінтеграційно-інтеграційних процесів, їх етнотрансформаційний та етноеволюційний впливи на етнос. Водночас в ході аналізу та позиціонування етнополітичної дезінтеграції та інтеграції було виявлено, що це – складники критерію «об'єднання/розмежування» класифікації етнічних процесів загалом, адже кожен етнічний процес може мати як доцентрове, так і відцентрове спрямування.

Це дало змогу узагальнити вузьке розуміння етнополітичної дезінтеграції/інтеграції як певного етнополітичного процесу та широке методологічне – як критерію спрямування розвитку етнічних (етнополітичних) процесів [1, с. 76].

У цьому дослідженні за допомогою системного порівняльного аналізу, методу вивчення конкретних випадків (case-study) та синтетичного (композиційного) методу спробуємо детальніше вивчити природу, суть та зміст етнополітичної інтеграції як в широкому, так і вузькому розумінні. Одразу зауважимо, що в українській етнополітології є термінологічна плутанина щодо означення цього виду етнічних (етнополітичних) процесів. Це ж стосується, зокрема, інтеграційних процесів. Почнемо з того, що етнічні процеси у більшості випадків сучасного світу слід визначати як етнополітичні, адже в них етнічність задіяна так само, як і політика. Безумовно, є багато прикладів етнічних процесів, в яких неможливо виявити політичну складову – наприклад, побутова ксенофобія або поступова асиміляція мігрантів в етнокультурному середовищі іншої держави. Однак дезінтеграція в досліджуваному вимірі як етнополітична дезінтеграція завжди буде не просто етнічним, а етнополітичним процесом.

Підтвердження обраної стратегії наукового пошуку знаходимо у працях багатьох дослідників. Сама природа етнополітології полягає у виявленні взаємозв'язку політики та етнічності, дослідженні етнічної обумовленості політичних процесів та навпаки. Невипадково, що В. Ачкасов пропонує наступне визначення етнополітології як дисципліни, що вивчає політичну обумовленість етнічних явищ і процесів [2, с. 15]. До основних категорій, якими оперує наука, належать етнос і етнічність, а основні проблеми зосереджуються навколо питань здобуття влади, входження

етнічності в політику, політизації етнічності. Українські вчені визначають етнополітологію як науку про взаємодію етнонаціональної та політичної сфер людського буття і, зокрема, про взаємовідносини етнонаціональних спільнот (етносів, націй, етнічних та національних груп) між собою та між ними і державою [3, с. 310]. О. Картунов, в свою чергу, визначає етнополітологію як науку про закономірності взаємодії етнонаціональної та політичної сфер або просто етнополітичну царину людського буття [4, с. 30].

Зауважимо, що виявлення та дослідження взаємозв'язку політики й етнічності в певному процесі або явищі є не лише завданням етнополітології як науки, а й вектором розвитку її української складової. Наприклад, С. Асланов досліджує етнополітичну стабільність як стабільність етнополітичної системи, яка утворюється внаслідок перетину, взаємодії політичної та етнічної складових. Цей ракурс дає можливість досліднику розглядати етнополітичну систему як різновид політичної системи до тієї міри, до якої в політику інкорпорується поняття «етнічність» [5, с. 118].

Спостерігаючи за цими науковими розвідками, у своєму дослідженні спробуємо застосувати синтетичний або композиційний методологічний підхід, який полягає в отриманні єдиного цілого з різних елементів; в побудові системи, в якій цілі верхнього рівня ієрархії формуються шляхом узгодження цілей (інтересів) нижніх рівнів ієрархії за допомогою певного механізму. Переваги цього методу очевидні. Адже здійснюючи синтетичне дослідження будь-якого етнополітичного явища або процесу, зможемо отримати більш повне, багатогранне і при цьому точне уявлення про ціле (етнополітичну дезінтеграцію), яке базується на розумінні взаємозв'язку окремих частин (дезінтеграційних етнічних процесів та політики).

Загалом етнічні процеси за критерієм вектору розвитку – «доцентровий/відцентровий», або ж «об'єднання/розмежування» поділяються на дві категорії, стосовно визначення яких, але не їх змісту, згоди в українській етнополітології не спостерігається. Зокрема, О. Антонюк виокремлює етнооб'єднувальні та етнороз'єднувальні процеси. На відміну від етнополітичної дезінтеграції, розбіжності щодо змісту інтеграційних процесів та їх розмежування більш суттєві. На думку О. Антонюка, етнооб'єднувальні етнічні процеси характеризуються зближенням або й злиттям окремих етносів, внаслідок чого утворюються більші етнічні спільноти, яким може бути притаманна нова етнічна самосвідомість й інша етнічна самоназва (етнонім). У цьому визначенні акценти зміщуються у бік формування нового етносу (нації) з кількох етнічних складових. Дослідник вирізняє такі етнооб'єднувальні процеси, як консолідація, міжетнічна інтеграція, етногенетична фіксація тощо. Під етногенетичною фіксацією він пропонує розуміти дію різних етносів або їхніх частин, у результаті якої виникає нова етнічна спільність, що відрізняється від тієї, яка була характерна для взаємодіючих етнічних спільнот [6]. Чим від неї відрізняється консолідація та міжетнічна інтеграція – не поточнює.

О. Картунов поділяє етнічні процеси на процеси етнічного згуртування (об'єднання) та процеси етнічного розмежування (роз'єднання). Етнооб'єднувачі процеси розпочалися дещо пізніше етнороз'єднувачих, але швидко набули домінуючого характеру, який

зберігається й досі. Саме етнооб'єднувачі процеси, на думку вченого, відображають історичну закономірність суспільного розвитку, і вважаються загалом позитивними (на відміну від деструктивних етнороз'єднувачих), оскільки сприяють зміцненню етносів та зростанню гомогенності як окремих суспільств, так і людства у цілому. О. Картунов пропонує своє визначення етнополітичної інтеграції як процесу та/чи стану об'єднання етнічних спільнот, етнорегіонів та державних утворень в єдине суспільство і державу, а також окремих суспільств і держав – в міжнародне і міждержавне утворення [7, с. 220]. І хоча окреме визначення етнооб'єднувачих процесів в цілому вченим не пропонується, очевидно, що вони є складовими етнополітичної інтеграції, оскільки передбачають об'єднання етнічних спільнот.

В українській етнополітології вживається безліч споріднених термінів для позначення інтеграційних процесів у широкому розумінні, тобто тих етнічних (етнополітичних) процесів, які трансформуються в напрямку об'єднання етносу (етнополітичної спільноти). Нам вдалося виявити наступні визначення: етнооб'єднувальні процеси = процеси етнічного об'єднання = процеси етнічного згуртування = процеси етнічної інтеграції = етнооб'єднувачі процеси. Всі вони мало відрізняються за змістом. Дуже розповсюдженим в українській етнополітології є визначення етнооб'єднувачих процесів як таких, що проявляються у злитті, зміцненні, зближенні, об'єднанні етнічних спільнот, які посилюють єдність всіх складових етносів. В. Євтух, наприклад, означає етнооб'єднувачі процеси як процеси, в результаті яких об'єднуються частини етносів в один етнос, зміцнюючи його кількісно й якісно [8, с. 264].

Однак згоди щодо розмежування етнооб'єднувачих процесів ні в західній, ні в українській етнополітології немає. Все це пояснюється тим, що кожен дослідник етнічної (етнополітичної інтеграції) пропонує власні класифікації відповідно до обраної системи критеріїв розмежування. Нам найбільше імпонує класифікація процесів етнічного об'єднання (інтеграції), запропонована О. Картуновим, який поділяє їх на три основні типи: етнічна консолідація, етнічна асиміляція та етнічна інтеграція, при цьому зауважуючи, що кожен тип, в свою чергу, поділяється на кілька підтипів.

Загальне визначення етнічної консолідації (з лат. consolidation – об'єднання, згуртування, зміцнення) вчений не дає, поділяючи її на два підвиди: внутрішньоетнічну і міжетнічну консолідацію. Внутрішньоетнічна консолідація визначається як процеси внутрішнього зміцнення й збільшення якогось великого етносу завдяки поступовому зникненню культурномовних та побутових відмінностей між субетносами та/чи етнографічними групами, а також зростанню загальноетнічної свідомості [9, с. 183]. Таким чином, субетноси формують етнос (націю), наприклад, як каталонці (15,6%), андалусійці (15,6%), кастильці (11,1%), валенсійці (9,7%), галісійці (7,4%), баски (5,6%) формують єдину іспанську націю. Під міжетнічною консолідацією розуміються процеси об'єднання кількох споріднених етнічних спільнот в одну, нову, більш велику спільноту (країни Африки та Азії).

Тим часом, В. Євтух також виокремлює два види консолідації – 1) внутрішньоетнічну як процес внутрішнього згуртування етнічної спільноти, в ході якого згладжуються відмінності окремих її частин (субетнічні й етнографічні групи) та міжетнічну (етногенетичну консолідацію) – злиття кількох близьких за мовою, культурою, невеликих за розміром етнічних спільнот у більшу етнічну спільноту. Тож, суперечностей між цими вченими щодо етнічної консолідації немає. Нерозмежування консолідації на підвиди також є поширеним явищем в українській етнополітології. Узагальнено етнічна консолідація визначається як посилення внутрішньої єдності великого етносу і нівеляція відмінностей між його внутрішніми складовими: субетноссами, етнографічними групами, локальними групами.

Що ж стосується етнічної асиміляції як інтеграційного процесу, то під цим терміном О. Картунов має на увазі процес розчинення самостійного етносу, його частин чи окремих його представників у середині іншого, як правило, більшого етносу або етнонації. Вчений наголошує, що цей процес є повільним, тривалим (відбувається протягом життя кількох поколінь) та одностороннім, оскільки завершується повною або майже повною втратою етнічної меншиною своїх етнокультурних особливостей. Асиміляція, в свою чергу, поділяється на добровільну та примусову. Добровільна асиміляція спостерігається внаслідок довготривалого безпосереднього спілкування різних етнонаціональних спільнот, але найбільш швидкою та ефективною є тоді, коли, наприклад, держава пропонує мігрантам привабливий рівень життя і стимулює їх асимілюватися. Примусова асиміляція межує з порушенням прав людини і є наслідком державної етнонаціональної політики, спрямованої на обмеження сфери використання мови, культури, традицій та інших етнічних меншин, послаблення їх етнічної свідомості.

Поширеним є визначення етнічної асиміляції (лат. *assimilatio* — уподібнення, ототожнення) як поглинання, розчинення самостійного етносу чи якоїсь його частини в середовищі іншого, звичайно більшого, державного, політично чи культурно розвинутішого. Воно вказує на те, що відносно суті та природи асиміляції як етнооб'єднаного процесу також розбіжностей немає.

Процес етнічної асиміляції найбільш інтенсивно й швидко відбувається в державах з дисперсним розселенням іноземних мігрантів в однорідному суспільстві з міцними і сталими економічними, політичними й культурними зв'язками. Найбільше часу потребує етнічна асиміляція в тих країнах, де мігранти утворюють замкнені територіальні громади із власними інституціями й організаціями, при цьому підтримують тривалі й розгалужені зв'язки з етнічною батьківщиною. Враховуючи ці особливості, асиміляція може бути повною або частковою.

Останнім підвидом інтеграційних (об'єднанних) процесів О. Картунов спочатку визначає етнічну інтеграцію (з лат. *integratio* – зближення, додавання), однак пізніше у своїх працях називає цей процес міжетнічною інтеграцією. Під цим поняттям вчений розуміє такий процес взаємовідносин і взаємодій між різними етнонаціональними спільнотами поліетнічної

держави, внаслідок якого ці спільноти зближуються й об'єднуються, формуючи політичну націю, виробляючи почуття спільного громадянства й державного патріотизму, але не втрачаючи при цьому своїх етнічних властивостей і своєї етнічної свідомості й не перестаючи бути самими собою [10, с. 186]. Процеси міжетнічної інтеграції відбувається у демократичних державах, в тому числі, країнах перехідного типу (Україна). Іншими словами, це процес формування політичної нації в межах держави, який не можна класифікувати як суто етнічний і слід розглядати як етнополітичний процес. Тоді мова йтиме вже про етнополітичну інтеграцію в одному з її вимірів.

В. Євтух також виокремлює міжетнічну інтеграцію (з лат. *integrum* – ціле; *integratio* – відновлення) як вид об'єднанних етнічних процесів, сутність яких полягає у взаємодії двох і більше етнічних спільнот у поліетнічній країні і призводить до формування в них низки спільних духовно-культурних ознак, при цьому не відбувається зміна етнічної самосвідомості й не втрачається внутрішньогрупова ідентичність окремої спільноти. Однак у його теорії міжетнічна інтеграція поділяється на цілу низку підвидів: комунікативно-мовна інтеграція – відтворення єдиного інформаційного простору та свого етнономовного середовища в умовах різноманітності культур і толерантності; політико-правова інтеграція – формування лояльного до держави населення і зменшення кількості людей, що не мають громадянства країни проживання; соціально-економічна інтеграція – досягнення кожним членом суспільства проживання конкурентоздатності та соціальної мобільності; культурно-семіотична інтеграція – взаємопроникнення символів чи знаків культур різних етнічних спільнот у результаті їх взаємодії, що сприяє формуванню нових спільнот на основі спільних символічних рис, набутих у результаті міжетнічної взаємодії; стимулятивна інтеграція – інтеграція вихідців з інших країн, яка стимулюється державою завдяки різним спеціальним програмам та заходам; факультативна інтеграція – добровільна інтеграція вихідців із різних країн у суспільство проживання [11].

При цьому вчений зауважує, що міжетнічна інтеграція є однією з форм акультурації. Акультурація – це процес взаємовпливу культур, що характеризується сприйняттям однією з культур елементів іншої, а також виникненням нових культурних явищ. Акультурацію теж слід розглядати як об'єднанний процес [12]. В. Євтух вважає інтеграційну стратегію найбільш придатною для реалізації тільки в такому мультікультурному суспільстві, в якому є відносно низький рівень упереджень (тобто мінімально поширена дискримінація або расизм, етноцентризм), позитивні взаємовідносини між різними культурними групами, досить широкий діапазон культурних цінностей суспільства, поширюється та практикується ідеологія толерантності.

Водночас досить часто міжетнічна інтеграція (лат. *integratio* — об'єднання в ціле якихось частин) визначається також як об'єднання всередині держави чи регіону кількох відмінних за мовою і культурою етносів, що може спричинити об'єднання якихось спільних етнокультурних рис. В результаті такої інтеграції можуть сформуватися великі етнотериторіальні спільноти з певними елементами етно-

політичної самосвідомості і самоідентифікації. Вчені вважають, що ці процеси характерні для всіх поліетнічних держав, які мають тривалий досвід державотворення [13].

Окрім етнічної консолідації, інтеграції та асиміляції в етнополітології можна зустріти також етнічну міксацію, етнічну дифузію та етнічну конвергенцію. Етнічна міксація (лат. *miscere* – з'єднувати, сплітати; *mixtus* – змішаний) відрізняється від етнічної консолідації тим, що означає етнотрансформаційний процес утворення нового етносу шляхом злиття не пов'язаних спорідненістю і культурно-побутовими традиціями етнічних груп. Найчастіше цей процес відбувається в мігрантських державах – Канаді, США, Австралії. Тоді як етнічна дифузія (лат. *fusio* – злиття) означає процес злиття кількох близьких за мовою і культурою етнічних спільнот у більш великий етнос. По суті, це поділ вже згадуваного різновиду інтеграційних етнооб'єднувачих процесів консолідації, розмежований за ступенем спорідненості етносів, що беруть участь у взаємодії.

Етнічна конвергенція (лат. *convergere* – наближення, сходження) означає зближення, злиття, взаємну асиміляцію двох дуже близьких за мовою і культурно-побутовими традиціями етносів. Цей різновид інтеграційних процесів дуже подібний до міжетнічної інтеграції. Крім того, термін має в українській етнополітології інше значення. Так, О. Антонюк визначає етнічну конвергенцію як виникнення в різних місцях незалежно один від одного схожих або однакових культурних явищ під впливом загальних законів суспільного розвитку [14].

Складність розмежування і класифікації інтеграційних (об'єднувачих) етнічних (етнополітичних) процесів продиктована кількома факторами: 1) вони тісно пов'язані, переплетені між собою і майже ніде не відбуваються в чистому вигляді; 2) впливають один на одного і зазнають впливу інших процесів (політичних, економічних, соціальних); 3) є довготривалими процесами, аналіз яких вимагає врахування багатьох факторів, в тому числі причинно-наслідкового зв'язку; 4) є продовженням (втіленням) постійної діалектичної взаємодії дезінтеграції та інтеграції.

Тож, вивчення класифікацій етнічних (етнополітичних) процесів, аналіз видів, виокремлених і запропонованих різними вченими, дає підстави ствер-

джувати, що в сучасному світі абсолютна більшість етнооб'єднувачих етнічних процесів відбувається у вигляді етнополітичних процесів. Виявлено, що на відміну від дезінтеграційних етнополітичних процесів, згоди щодо класифікації та розмежування інтеграційних етнічних (етнополітичних) процесів в науці немає, що пояснюється їх взаємопов'язаністю і взаємообумовленістю, значною тривалістю, трансформаційним впливом та залежністю від інших соціальних, економічних, політичних процесів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Явір. В.А. Теоретико-методологічні засади вивчення етнополітичних дезінтеграційно-інтеграційних процесів / В.А. Явір // Актуальні проблеми політики. – 2017. – № 59. – С. 74–79.
2. Ачкасов В.А. Введение / В.А. Ачкасов // Этнополитология. – Санкт-Петербург : Издательство Санкт-Петербургского университета, 2005. – 337 с.
3. Етнополітологія // Політологічний енциклопедичний словник / уклад.: Л.М. Герасіна, В.Л. Погрібна, І.О. Поліщук та ін. – Харків : Право, 2015. – 816 с.
4. Картунов О.В. Вступ до етнополітології : [наук.-навч. посібник] / О.В. Картунов. – К. : Ін-т економіки, управління та господарського права, 1999. – 300 с.
5. Асланов С.А. Етнополітична стабільність у етнополітичній системі / С.А. Асланов // Актуальні проблеми політики. – 2015. – Вип. 55. – С. 116–123.
6. Антонюк О. Етнічні процеси. Політологічний словник / О. Антонюк [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://subject.com.ua/political/dict/504.html>.
7. Картунов О.В. Цит. праця.
8. Євтух В. Етнічність: енциклопедичний довідник / В. Євтух. К. : Фенікс, 2012. – 396 с.
9. Картунов О.В. Цит. праця.
10. Там же.
11. Євтух В. Цит. праця.
12. Акультурація. Українська етнографія : словник [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://etno.us.org.ua/blog/glossary/6.html>
13. Етнічні процеси. Їх класифікації: стадіальна, типологічна, комунікативна. Етнологія [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://bookster.com.ua/etnichni-protsezy-yih-klasyfikatsiyi-stadialnaya-tipologichna-komunikatyvna/>
14. Антонюк О. Цит. праця.